

Brassai mint collegiumunk tanára.

(1836—1848.)

Kit folyó év jun. 15-én mint százévest a király üdvözölt, e lapok hasábjain, mely őt mint vallásbölcselet kell hogy méltassa, mivel tisztelhetnök meg méltóbban, mintha megemlékezünk azon kevés időről, melyben e tüneményes férfit kolozsvári kolégyomunk magáénak mondhatta, tanári karának méltán irigyelt tagja, dísze volt.

Brassait százéves életéből e rövid 12 év alatt mint tanárt, pedagogust és igazgatót láttuk működni. Mint tanár váltogatva tanított logicát, mathesist, fizicát, chemiát, földrajzot, történetet, nagy tudását minden fakban ragyogtatta.

Mint tudósról. polyhistról és encyclopedistáról majd irnak mások, kik e bámulatos elmét, mint nyelvészt, orientalistát, a klassicus és európai nyelvek tudóját, mint mezőgazdasági és bankügyi író, mint geographust, historikust, mathematicust, fizikust, chemicust, astronomust, meteorologust, mint természettudóst és fűvészt, mint aestheticust és műítészt, mint bölcsest és vallásbölcselet lesznek hivatva méltatni. E sornak czélja feltüntetni azt a hatást, melyet arra az iskolai nemzedékre gyakorolt, mely szerencsés volt keze alatt futni le deáki pályáját. Kik tanui, szerencsés tárgyai voltak a nagy reformoknak, melyeken Brassai kolégyomunkat keresztülvitte, a középkor rendszeréből az új korszakba átvezérelte.

Hozom emlékemet, hadd hozzák mások is, mert csak az én osztályomból, az első osztályból, melyet Brassai kezére vett, rajtam kívül még él Jakab Elek és Csegezi László s kik utánunk következtek, azoknak könnyebb volt Brassai jubileumát megérni. Hivatkozom reájok, hogy fogyatékos emlékezetemet pótolják.

Brassait 1836-ban választotta a Status tanárnak. E választás eseményszámba ment, abban az időben, mikor Fejér Márton nem fogadta el a választást, mert hallotta, hogy mint igényelt tudóvészennél kárba menne az akadémitizálás; Szentiványi Mihály pedig passust kimenni nem kapott, vagy mert hallotta, hogy nem kap, visszalé-

pett. Vagyis abban a Metternich által deprímált korban, a mikor az öregek irtóztak az úgynevezett liberalistáktól. Ezen öregek voltak Augusztinovics Pál és Sala Samu consiliariusok, Sala Mihály kolozsmegyei főbíró, Nagy Lázár volt kolozsmegyei főbíró. Mindenik lakására is emlékszem, mert mi noviciusok hittuk össze a consistoriumot. Hozzájuk járultak a királyi tábla matadorai, Daniel Elek táblai elnök, Gálfalvi Imre ítélőmester.

Brassai akkor szinte negyvenéves. Mint író bizonyos hirnek örvendett. De hátrányára volt, hogy csak klavir mester. Zongorát és nyelveket tanított volt Bethlenben a Bethlen grófnál.

Megválasztatása alkalmából a kolégyom ifjusága felkészült, fáklyás zenével kivánta örömét kifejezni. Brassai a reformátusok belső temploma papjánál, Herepeinél lakott. Megjelentünk, a harmonia énekelt, Fülöp Pista megtartotta beszédét, Brassai sehol se volt. Mire bezugtunk az udvarra, gyertyáját kioltotta vala, addig éljeneztünk, hogy egyszer csak a törpe ajtón, meghajolva kilépett a magas szikár alak. Végignézett s az éljenzés csillapultával oratio helyett ennyit kaptunk: jól éljenek s azzal betünt.

Megkezdette tanítását. A mi osztályunk az első évet Székely Sándor theologiai, Székely Mózes logikai és methaphysicai előadása mellett már lejárta volt, Brassai a mathesist kezdte velünk. Ugy december felé egyik tanulóval a táblánál sehogy sem boldogul. Óra végével, jöjjön velem, szólt — hozzám. Próbál engem a számok tömkelegéből kivezetni, mind hiába. Magok tőlem messze maradnak — szólt keserűen — azt hiszem több arithmetikát tanítottak magoknak az alsó osztályokban; magokból, fájdalom, egy se lesz mathematicus. Ugy csinált aztán a következő osztályban Berde Áronból mathematicust. A számtan tanítást pedig összhangzásba hozta a mathezissel.

Tanított nekünk világ-geographiát, hazai és világtörténetet, physicát, chemiát. Az első évet latin nyelven végeztük, latin nyelven praelegáltak, latin nyelven feleltünk. Törvénybe a magyar nyelven való tanítás 1841-ben ment; Brassai, ha egyébbel nem, a történettel magyar nyelvre ment volt át. Legalább emlékszem arra, hogy a mohácsi vést velem feleltette, én Budait, Péczelit reáolvastam. Feleltem, feleltem vagy háromnegyedig, jóságosan hallgatta. Egyszer csak eszembe jutott iskolánk az a traditioja, hogy szegény Molnos a mohácsi vész előadásával mindig egy órát töltött be, végül szive elszorult, könye megindult, félbeszakasztotta. Akarva, nem akarva, kértem Brassait, engedje, hogy tovább ne feleljek. Hogy Jakab Elek

s a mennyiben én is a történetírás mesterségére adtuk magunkat, Brassai mesteri előadásának köszönhetjük. Történetet tanított, politikai irányt adott.

Mi most a felsőbb osztályokban el van hanyagolva, a földrajzra nagy súlyt fektetett. Mutassam fel a térképen a svéd-norvég kikötőket, rápácázok a nevezetesebbekre. Közbe vág: hát Kagerrat és Kattegát hol maradt. Fejembe vert, pedig soha életemben nem találkoztam a nagyvilág e két pontjával.

A világtörténet tanításánál felszólít, beszéljek a régi persa királyokról: kezdtem sorrendben állítani őket, de a nélkül, hogy utána tenném, mettől meddig uralkodtak. A lett belőle, én mondtam a névsort, s Brassai a fejből mindenik után közbevetette az évszámokat. Bezzeg aztán megtanultuk.

Az előadások megtartásában maga volt a pontosság. Akkor a gazda minden tanárnál megjelent, jelentette az órát. Brassai rohant a hogy volt, mint íróasztalától felszökött. Néha frakkban, fehér nadrággal, néha vászon kirliben, mit mikor belépésénél észrevett, tréfás megjegyzéssel ütött el. Mert akkor a tanárok, Molnos, Székely Miklós, Székely Sándor magas kalappal, fekete quekkerrel, stiblibe huzott bugyugóval jelentek meg, Székely Mózes kezdte a szalonkabátban való megjelenést, Brassai előtt pár évvel.

Alkalmasint az ő kezdeményezésére behozták, hogy az igazgató mellett pedagórkárka legyen, a nevelésügy vezetésére. Ő lett az első.

Majd igazgató, rector lett. Egy párszor revoltáltunk, kurtán vett, de soha sem kerestette ki a vezetőt, hogy áldozatul essék. Benza színész bejött az iskolába, tudatta, hogy cselédje alvajáró, ott a Farkas-utca végében, a törpeházak fedelén sétál. A nagy kapu egyik szárnyát be, a másikat kifeszítettük, s rendre kint voltunk. Egyik szomszédra az a gyanu esett, hogy szembe levő ablakából látta, s feladott. Persze az udvarról ablaka minden este beört. Csak azon vettük észre, hogy az előadásra tanár nem jó, de mi sem mehettünk ki. Gyermek kimehetett, diák nem. Koplaltunk. Csengettek. begyülünk a nagy terembe. Jó Brassai, fel a szószékre, maga volt az atyai ékes szóllás. Több ablakverés nem volt.

Hoztak valami új törvényt, melyben, ha magyarkánk mind az öt gombját be nem gomboljuk, övet nem hordunk, fekete nyakkendőnk szélén csik van, színházba megyünk, satöbbi, előbb 10 krajczárt fizetünk, s így feljebb, harmadszor carcer, negyedszer kiesapás. Feljő Iszlai László iskolai gondnok, vele a tanárok, hogy kihirdesék. A mint a nagyterembe léptek, lett pokoli lábdoborgás. Visza

kellett vonulniok. Következett az ostromállapot. Jött Brassai egyedül, beszélt, felolvastatta, hallgattuk, mint a bárány. Még mi jogászok is, mert egyenruhát viseltünk, kik úgy nevezett secundáriusok nem voltak, alávetettük magunkat.

Hogy egyesekkel szemben, mint igazgató, hogy gyakorolta a figyelmet, példát mondok. Mint jogászok, de benlakók, klubbot csináltunk, politizáltunk. Köztünk volt a ma is élő Felszegi Samu is. Gyűléseink egyik jogász társunk szállásán volt. Egyszer Brassai hivat. Maga titkos társaságba elegyedett. A titkos kémek feladják, Bécsben bevezetik a nevét a feketekönyvbe, egész életén át üldözve lesz. A jogász vége felé akkor is kirugott. A begombolódzás, öv-viselés, látogatás végett, egyenruha levetés miatt fokozatos büntetés terhe nyomott. A szigorú törvények ellen, minek Iszlai gondnokunk volt a detektívje, cikket vittem Kemény Zsigmondhoz, az Erdélyi Hiradóba. Brassai hivat. Cikket nem adta ki nekem a szerkesztőség, menjen vegye vissza. A most is élő Kovács Lajos szerkesztő társ is ott volt, jót nevettek rajtam. De Brassai mondta, szó nélkül engedelmestem. Ily figyelmes és atyai volt másokkal is szemben.

Brassai ennek a végtelen hatalmának kulcsa, nagy tudása s szívjósága előtti meghajlásunkban rejlett. Ajtaja, tárczája nyitva állt. Kovácsi Antal tanárunk tőle örökölte, hogy minden czipő-, szabókontónak aláírt. Ezt nem értettem, szólt valamelyik az előadás végén, ismét megmagyarázta, vagy utasította, hogy menjen le hozzá.

De nem csak tanárunk, nevelőnk: mentorunk volt. Örök munkában élt, de az ifjuság részére örökké volt ideje. Egyszer beállítok hozzá, kérem ajánljon nekem egy francia nyelvmestert. Talán igen sok pénze van? Volna egy pár hónapra valóm. Menjen vegyen egy tanulásra írt francia anecdotás-könyvet, reggel öt órakor hozza le. Lementem. Na, olvassa. Nagyot néztem, de kezdtem olvasni. Ezt így, azt úgy olvassák. Egy óra múlva azt mondja, ezt a két anecdotát holnap felmondja nekem. Másnap azon kezdi, olvasni már tud ma megtanul declinálni, holnapután megtanul comparálni; egy hét múlva, vegyen elő papirosat, jegyezzen, mert tanul conjungálni. Két hónap múlva: tud annyit, hogy a többi magára is megtanulhatja.

Az olvasó-egylet gyűléseibe is bebetoppant. Valamit olvastam. Jöjjön le, hozza le ezt az irását. Maga Kuthyt, az akkor divatban volt Kuthy Lajos novella-író utánozza. Nó olvassa. Kezdte a hasonlatokat kritizálni. Magok úgy irnak, mintha a világot a lábok között hátratekintve néznék, a dolgokat fejükre állítják, s azzal vé-

e: mint a madárnak, az isten minden embernek megadta stilulását, ne utánozzon senkit; olvassa Tacitust, Salustiust. Hozza le, a mit ir.

Irkáltam, levittem. Egy részét kiigazitva visszaadta. Egyszer hivat. Itt van Szilágyi utazása s 10 frt, kiadta az Akademia 1840-ki Tudománytárában. Később csak látom, meglepetve, az Athenaeumban egy novellámat. Hivat, menjek Tilcs könyvárushoz. fütöl, fátol kérdezte magát. Megyek Frankenburg zsebkönyve számára novellát bestellál az urnál, szól, itt van 15 frt. Brassai belőlem novella irót faragott.

Még féllábam az iskolában volt, egy napon csak így szól: Tilcs megakarja iratni Erdély Statistikáját, magát ajánltam. Hát e mi, gondoltam, de folytatta: a mint a Székelyhont megírta, ezt is megtudja irni, gr. Kemény József is magát nézte ki, ő is fogja segiteni. Még mi mindent csinál belőlem, szerettem volna megjegyezni. De már előmbe nyomta a Journal des Savants egy füzetét, fordítsa le, benne van egy statistika programmja. Az nem tartozik Brassaira, hogy mily kinosan fordítottam le, friss francia tudással egy tárgyat, mit alig ismertem, mert akkor a földrajzba vegyítve tanították. De Brassai akarta, engedelmeskedtem. Valamint az sem, de hálám sorozatába tartozik, hogy megismertetett a Tilcs házzal, s a márvány asztal, melyen a honorarium előleget lepengették, nálam még meg van, s hol a programmot felolvastam, e sorokat abban a házban írom.

Tanítványaiiba bele öntötte a munkaszeretetet, suggestioja s példaadása által; kipusztította szótárunkból az unalom szót. Mint egy szobrász, tetszése szerint gyurta, kalapálta lelkünket. Az elemi osztályokra gondolva, kezembe adja Lukács Pál, az akkori gyermek iró munkáit. Megjegyzéseket teszek: irjon jobbat, de versben. Én és vers. No csak irjon Erdélyről egy gyermek földrajzot és történetet. Igézetének hatalma alatt álltam. Olyan verseket csak tud csinálni, mint a marosvásárhelyi Borosnyai: Az a szabó bogár, mely mint a diákok kiülnek tavasszal, hogy nap süssen rájok. Bár a tanításra soha sem volt nagy hajlamom, ifjusági iróvá kellett lennem, megtermett a Györke könyvtár, melyet később csak szerkesztettem.

E volt Brassai mint kolegyomunk tanára, pedagogarkája, igazgatója. Egy kertész, mely a vadtörzsbe hajlamokat, ambitiokat otlogatva, azokat nyeste, idomitotta; s kész emberkép kívánta tanítványait kezéből a világba bocsátani.

Mikor a kilenczvenedik évét a tanári karral köszöntöttük, érezve, hogy mint gondnok, nem mondtam eleget, megcsokoltam kezét. Századik événél sem birtam magamat máskép kifejezni. Mint e tüne-

ményes ember csodás lelke hatásának műve, szerintem pályafutása rajzolásához tartozott.

Még egyszer — e volt Brassai, mint unitárius tanár. E volt a viszony tanár és tanítvány között nálunk a negyvenes években.

Brassai tanárkodását a forradalom megszakította. Pesten folytatta tanárkodását. Majd visszajön. Alakult az Erdélyi muzeum és muzeumegylet. Brassai igazgató-muzeum őre lesz. S a hatvanas években, Székely Mózes megürült tanszékén mint kisegítő philosophiát tanított.

Iskolai felügyelő gondnokká választották. Áldásos keze rajta maradt iskolánkon.

Hogy mennyire szívén hordta oktatásügyünk emelését, beszéli az a tette, hogy nagybecsü könyvtárát collegiumunk könyvtárának ajándékozta, mit rég birtokba vettünk.

Hogy statusunknak milyen hive volt, tanusította százéveskori betegségében, az által, hogy a mint gyengülni kezdett, vagyonát a status pénztárnoka kezébe adta.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

Vargyasi Daniel Péter főgondnok és családja.*

Szenvedésben voltunk, de az Isten annyira megerősített, hogy még hitünkben, reménységünkben meg nem fogyatkoztunk. — Almási Mihály püspök 1716. ápril. 2. az unitárius közönséghez.

A jóltevők emlékére szentelt ezen szép ünnepe az a nehéz feladat jutott nekem, hogy, a kétszáz évvel ezelőtt lezajlott idők nehéz és válságos eseményei között élt, Danielek hősiességét munkásságát ismertessem. Feladatomat nemcsak az elmúlt idő nagy távolsága, nemcsak az események felderítésére szükséges adatok hiányossága, hanem, főleg, az teszi nagyon nehézé, hogy az akkori politikai és egyházi viszonyok annyira különböztek a jeleniektől, hogy alig lehet azokba beleképzelni magunkat, és még nehezebb megóvni híggadságunkat. A helyzet tisztázása és a feladat megkönnyítése érdekében tájékozódjunk.

Apafi Mihály névleg Erdély fejedelme, de a nemzeti fejedelemség meg van szűnve. Erdélyben a fejedelem helyét az ifjú Gr. Bánffy György kormányzó (Gubernator) foglalja el, a ki nem nagy talentum, de jó igyekezetű ember. A kormányzó esküvel fogadta, hogy Erdély törvényeit épségben megtartja és meg tartatja, úgy a kormányzóval (Gubernium), melynek elnöke volt, mint a főtörvényszékkel, a mely igazság szolgáltatásra volt elhíva. E szerint a régi Erdélynek biztosítva volt az eddig élvezett alkotmányos rendszer. Ez volt lényege a Leopoldi diplomának, melyet I. Leopold 1691-ben december 31-én bocsátott ki.

A diploma I. pontja az erdélyi három nemzet és négy vallás eddigi törvényes jogát biztosította, de azzal a r. katolikusok nem voltak megelégedve. Ők Magyarországon hozzá voltak szokva a supprematiahoz a hercegprimás és számos püspök mellett, kiknek, nemcsak a törvényhozásban volt öröklött joguk, hanem a kezükön levő nagy vagyonnal oly tekintélyük, a mellyel nem ért fel semmi nemű polgári hatalom.

Erdélyben egészen mások voltak az állapotok. Itt a r. kath. püspökséget az 1556. évi országgyűlés beszüntette és azóta csak püspöki helyettesek intézték az egyház ügyeit. A püspöki vagyon

* Felolvasatott kolozsvári főiskolánk húlaünnepélyén, mely a jóltevők emlékére máj. 29-én tartatott.